

શ્રી પુરુષોત્તમ યોગ.

(શ્રી ગીતાજીનો પંદરમો અધ્યાય.)

ૐ વિદ્યાનિ દેવ સક્ષિતર,
દુરિતાનિ પરાસુવ્ર ।

યદ્ભદ્રં તન્ન આશુવ ॥

થા:—હું સરજનહાર દેવ ! અમારાં બધાં દુરિતને—
પતે—દૂર કર, જે ભદ્ર—બધું—હોય તે અમને આપ.

પ્રસિદ્ધિ કર્તા

આનંદાશ્રમ.

૭૭ ગ્રહચારી શંકરશાસ્ત્રી

બીલખા—કાલિંગ ૧૫૬.

પ્રતિ ૬૦૦૦

સંવત ૧૯૮૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮૧૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ પુરુષોત્તમ યોગ

વિષય ક્ર. ૬૫: ૬૨

।તી ક્રીડાઈટ-સંગ્રહ ૩]

અધશ્ચોર્વે પ્રસૂતાસ્તસ્ય શાખા,

ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાહાઃ ।

અધશ્ચ મૂળાન્યતુસંતતાનિ,

કર્માનુબન્ધીનિ મનુષ્યલોકે ॥ ૨ ॥

નીચે અને ઉચે તેની શાખાઓ પ્રસરેલી છે,
તે શાખાઓ સત્ત્વ, રજસ્ તે તમસ્ એ ત્રણ
મુણ્ડો બહુ વૃદ્ધિ પામેલી છે, અને શબ્દ, સ્પર્શ,
રૂપ, રસ તે ગંધ એ રૂપ પાંદડાંવાળા છે. મનુષ્ય-
લોકમાં તેનાં મૂળો નીચે તે ઉપર ગુંથાયેલાં છે, કે
જે કર્મરૂપ બન્ધન આપનારાં છે. ૨

ન રૂપમસ્યેહ તથોપલબ્યતે,

નાન્તો ન ચાદિર્ન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।

અધતથમેનં સુવિરહમૂલ-

મસંગશસ્ત્રેણ દૃઢેન છિન્નવા ॥૩॥

અહીં સંસારનું આવું રૂપ દેખાતું નથી, તે
તેનાં આદિ, અન્ત કે સ્થિતિ પણ જણાતી નથી

[૪]

જતાં તે સંસારરૂપ પીપળે બહુ ઉંડાં મૂળ ધાડ્યાં
છે, તેનો અસંગનામના દંઢ સભ્યથી છેદ કરી, ૩

તતઃ પદં તત્પરિભાગિતવ્યં,

યસ્મિન્નગતા ન નિવર્તન્તિ ભૂયઃ ।

તમેવ આઘં પુરુષં પ્રપદ્યે,

યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂતા પુરાણી ॥૪॥

પછી તે સ્થાનની શોધ કરવી, કે જ્યાં ગધા
પછી પાછા ફરવું પડતું નથી, અને મનમાં એવી
દંઢ ભાવના કરવી કે તે આદિ પુરુષ મહાદેવને હું
શરણે રહ્યો છું, કે જેનાથી આ બધી જૂની
પ્રવૃત્તિ પ્રકટેલી છે. ૪

નિર્માનમેહા જિતસંગદોષા,

અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ।

દ્વૈવિંમુક્તાઃ સુખદુઃખસંજે-

ર્ગચિન્ત્યમૂઢાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥૫॥

[૫]

અભિમાન અને મોહવિનાશ, સંમહોપને
જિતેલા, નિત્ય આત્મામાંજ રમી રહેલા, કોઈ
પ્રકારની ઇચ્છાવગરના અને સુખદુઃખનામના
દ્વંદ્વથી છૂટા થયેલા વિવેકી પુરુષો તે અચિનાશી
મોક્ષપદને પામે છે. ૫

ન તદ્દલાસયતે સૂર્યો, ન શશાંકો ન પાવકઃ ।
યદ્ગત્વા ન નિવર્તન્તે, તદ્દામ પરમં મમ ॥૬॥

તે મોક્ષપદને સૂર્ય, ચન્દ્ર કે અગ્નિ પ્રકાશી
શક્તા નથી, અને જ્યાં ગયા પછી પાછા ફરવાપણું
રહેતું નથી તે માત્ર પરમ ધામ છે. ૬

મમૈવાંશો જીવલોકોઃ, જીવભૂતઃ સનાતનઃ ।
મનઃષ્ટાનીન્દ્રિયાણિ, પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥૭॥

આ જીવલોકમાં જીવ એ મારો સનાતન-
નિત્ય-અંશ છે, અને તે જીવ પ્રકૃતિમાં રહેલી મન-
સહિત ૭ ઇન્દ્રિયોને ખેંચે છે. ૭

[૬].

શરીરં યદ્વાપ્નોતિ, યચ્ચાપ્યુત્કામતીશ્વરઃ ।

ગૃહીત્વૈતાનિ સંયાતિ, વાયુર્ગન્ધાનિત્રાશયાત્ ॥૮॥

જ્યારે જીવ નવું શરીર પામે છે, અને જ્યારે
મરણ પામી આ શરીરનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે પણ
આ જીવ એટલે લિંગશરીરને (પાંચ પ્રાણ, પાંચ
ઇન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મમ અને બુદ્ધિને) સાથે
વધતે જાય છે, વાયુ જેમ પુષ્પમાંથી ગન્ધ વધતે
જાય છે તેમ. ૮

ઓત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ, રસનં ધ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં, વિષયાનુપસેવતે ॥ ૯ ॥

આ જીવ કાન, આંખ, ત્વચા, રસનાં, નાક
અને મનનો આશ્રય કરી વિષયોને ભોગવે છે. ૯
ઉત્કામન્તં સ્થિતં વાપિ,

ભુંજનં વા ગુણોન્વિતમ્ ।

વિમૂઢા નાનુપશ્યન્તિ,

પશ્યન્તિ જ્ઞાનચક્ષુષઃ ॥ ૧૦ ॥

[૭]

ત્રણ ગુણની સાથે રહીને શરીરમાંથી બહાર
નીકળનારા, શરીરમાં રહેનારા અને કર્મફલ
ભોગવનારા જીવના શુદ્ધસ્વરૂપને મૂઢ્ઠોડો બોધ
શક્તિ નથી, પણ જ્ઞાનદષ્ટિવાળા વિવેકી તેને
બોધ શકે છે. ૧૦

યતન્તો યોગિન્યેનં, પશ્યન્ત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।
યતન્તોઽપ્યકૃતાત્માને, નૈનં પશ્યન્ત્યચેતસઃ ॥૧૧॥

જપ, તપ, સ્વાધ્યાય તે ધ્યાન વગેરેથી યતન
કરનારા યોગીઓ હૃદયમાં રહેલા આ આત્માને જુઓ
છે, પણ અશુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા અને ઘણી વાસના-
વાળા લોકો યતન કરવા છતાં પણ આને બોધ
શક્તિ નથી. ૧૧

યદાદિત્યગતં તેજો, જગદ્ભાસયતેઽપિલમ્ ।

યચ્ચન્દ્રમસિ યચ્ચાગ્નૌ, તત્તેજો વિદ્ધિ મામકમ્ ૧૨

જે તેજ સૂર્યમાં રહી અપિલ જગતને પ્રકાશ
આપે છે, ઉપરાંત જે તેજ ચન્દ્રમાં અને અગ્નિમાં
રહેલું છે તે બધું મારુંજ તેજ છે એમ તું સમજ. ૧૨

[૮]

ગામાવિશ્ય ચ ભૂતાનિ,

ધારયામ્યહુમેજસા ।

પુણ્યામિ ચૌપધીઃ સર્વાઃ,

સોમો ભૂત્વા રસાત્મકઃ ॥ ૧૩ ॥

હું પૃથ્વીમાં પ્રવેશી આઠર્ષણુશક્તિથી બધાં
પ્રાણીઓને ધારણ કરું છું, અને રસસ્વભાવવાળા
ચન્દ્રરૂપે થઈ બધી ઔષધીઓને પોષું છું. ૧૩
અહું વૈદ્યાનરો ભૂત્વા, પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ।
પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ, પચ્યામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્ ॥૧૪

હું જઠરાગ્નિરૂપે થઈ પ્રાણીઓના દેહમાં રહી,
પ્રાણ ને અપાનની સાથે મળી, ખાધેલા ચાર પ્રકારના
વ્યંજન પચાવું છું. ૧૪

સર્વેભ્ય ચાહું હૃદિ સન્નિવિષ્ટો,

મત્તઃ દેમૃતિર્જાનિમપોહનં ચ ।

વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદો,

વેદાન્તકૃદ્વેદવિદેવ ચાહમ્ ॥ ૧૫ ॥

[૯]

સર્વના હૃદયમાં હું રહેલો છું. મારાથી રમરણ,
જ્ઞાન અને વિસ્મરણ થાય છે. સર્વ વેદશાસ્ત્રોપડે
જાણવાયોગ્ય હું છું, અને વેદાન્તશાસ્ત્રનો કર્તા
તથા વેદવેત્તા પણ હું છું. ૧૫

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે, ક્ષરશ્ચાક્ષર એવ ચ ।
ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ, કૂટસ્થોક્ષર ઉચ્યતે ॥૧૬॥

આ જગતમાં બે પુરુષ છે. ક્ષર અને અક્ષર.
સર્વભૂતો ક્ષર કહેવાય છે, અને અવિકારીજેવી
પ્રકૃતિ તે અક્ષર કહેવાય છે. ૧૬

ઉત્તમઃ પુરુષસ્તવન્યઃ, પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।
યો લોકત્રયમાવિશ્ય, બિભર્ત્યવ્યય ઈશ્વરઃ ॥૧૭॥

એ બે પુરુષના કરતાં એક બીજા પુરુષ છે જે
પરમાત્મા એ નામથી કહેવાય છે, અને તે
અવિનાશી ઈશ્વર અન્તર્મામિરૂપે રહી ત્રણ લોકને
ધારણ કરે છે. ૧૭

યદ્માત્ક્ષરમતીતોહ-મક્ષરાદપિ ચૌત્તમઃ ।
અતોઽસ્મિ લોકે વેદ ચ, પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૧૮॥

[૧૦]

જેથી હું ક્ષરથી-ભૂતોથી-પર છું, અને અક્ષરના-
પ્રકૃતિના-કરતાં પણ ઉત્તમ છું, તેથી હું લોકમાં
અને વેદમાં પુરુષોત્તમનામે પ્રસિદ્ધ છું. ૧૮

યો મામેવમસંમૂઢો, જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।
સઃ સર્વવિદ્ભજતિ માં, સર્વભાવેન ભારત ॥૧૯

હે અર્જુન ! જે વિવેકી આ પ્રમાણે મને
પુરુષોત્તમતરીકે જાણે છે તે સર્વશ થાય છે, અને
સર્વભાવથી મને ભજે છે. ૧૯

ઘૃતિ ગુહ્યતમં શાસ્ત્ર-મિદમુક્તં મયાનધ ।
એતદ્ધર્મુર્ક્ષં બુદ્ધિમાન્સ્થ્યાત્, કૃતકૃત્યશ્ચ ભારત ૨૦

હે અનધ ! હે ભારત ! આ પ્રમાણે ગુહ્યતમ
શાસ્ત્ર મેં તને કહ્યું. એ સમજીને પુરુષ જ્ઞાની
અને કૃતકૃત્ય થાય છે. ૨૦ ઇતિ શિખમ્ ॥

॥ इति श्रीपुरुषोत्तमयोगः संपूर्णः ॥

અં શંદરશાસ્ત્રી

[૧૧]

સદ્ગુણી માણસનાં લક્ષણો.

અભયં સત્ય ધૃતિ,

જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ।

દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ,

સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥ ૧ ॥

અહિંસા સત્યમક્રોધસ,

ત્યાગઃ શાન્તિરપૈશુનમ્ ।

દયા ભૂતેષ્વસોતુત્વં,

માર્દવં હીરયાપલમ્ ॥ ૨ ॥

તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચ-

મદ્રોહો નાતિમાનિતા ।

ભવન્તિ સંપદં દૈવી-

મલિન્નતન્ન્ય ભારત ॥ ૩ ॥

ગીતાજી ૧૬ મો અધ્યાય.

હે અર્જુન ! દૈવી સંપત્તિમાં જન્મેલા પુરુષ-

માં નીચેના છવીશ શુભ ગુણો વિકસેલાં હોય છે:-

[૧૨]

૧ અભય. ૨ સત્યમંથુદિ-મ.
૩ જ્ઞાન અને યોગમાં સ્થિરતા. ૪ ૬
સાદાઈ. (મોજશોખનો ત્યાગ.)
સ્વાધ્યાય-વેદ અને ગીતાજીનો નિત્ય
વડીલોની સેવા. ૯ આર્જવ-સરલતા. ૧૦ નાર
૧૧ સત્ય. ૧૨ અક્રોધ. ૧૩ ત્યાગ. ૧૪ શા
૧૫ અપૈશુન-ચાડી ન કરવી તે. ૧૬ ભૂતદયા.
અલોલુત્વ-લાલચુ ન હોવું તે. ૧૮ માર્દવ-કોમલ
૧૯ હ્રી-લજ્જા. ૨૦ અચાપલ-કામમાં એકાગ્ર
૨૧ તેજ-કોઈથી ન દબાવું તે. ૨૨ દ
૨૩ ધૃતિ-ધૈર્ય. ૨૪ શૌચ-પવિત્રતા. ૨૫ અદ્રોહ
૨૬ નાર્તિમાનિતા-અભિમાની ન થવું તે.

જા મહાવાદ-પીરમસારોડ ઉપર ધી “નિર્મળ” પ્રિ
પ્રેસમાં શિવપ્રસાદ લક્ષ્મણાઈ ત્રિવેદીએ લખ્યું.

